

DOF - Dansk Ornitologisk Forening

Flere tips til overvågning af sortspætten som ynglefugl

Sortspætten er en art, som tiltrækker sig en del opmærksomhed året rundt. Den er udvalgt som en af de 18 arter, der under Atlas III skal optælles over hele landet, og der er derfor god grund til at læse med her og blive bedre til at tolke de tegn på yngleadfærd, som netop nu kan opleves i skovene.

Sortspætten findes en hel del steder i Jylland (især syd og øst) og på Sjælland (især nord og midt), i mindre grad på Fyn (fra 2013) og formentlig ikke mere på Bornholm (fra cirka 2005).

Fra at have indvandret som ynglefugl i landet for over 50 år siden både på Sjælland og Bornholm, og for 35-40 år siden i Jylland, er udbredelsen i dag ændret en del. Der har været gættet på 250-300 par på landsplan i de senere år.

Som en af de 18 fokusarter i Atlas III er der nu mulighed for, at vi sammen forbedrer vores viden om sortspættens udbredelse og antal her i landet. Det sker ved at fokusere på de "rigtige" skovtyper (og -størrelser), de optimale registreringstidspunkter og de "rigtige" tegn på yngleforekomst.

Her skal beskrives erfaringer fra Sønderjylland – erfaringer, der dog for det meste kan overføres til resten af landet. Jeg har selv en del tidligere erfaringer med arten næsten alle steder i landet, særligt Almindingen (IBA-80), Gribskov og Det midtjyske Søhøjland.

Sortspætten har i årtier haft en talstærk ynglebestand i Gribskov, men for få år siden gik bestanden meget tilbage. Nu er den på vej opad igen. Her er sortspætten fotograferet ved redehullet i en udgået bøg. Mårum Enghave, 21. maj 2010. Foto: Per Ekberg Pedersen

I Sønderjylland-Sydslesvig har jeg fulgt bestandsudviklingen siden 1982, hvilket i de senere år har bevirket personligt kendskab til 20-30 ynglepar om året.

I visse år må enkelte par dog "nøjes med" betegnelsen revirpar eller mindre, hvis der ikke har været mulighed for at udforske dem til bunds.

Det er ofte meget små tegn, nærmest 'ikke-tegn', der kan indikere yngleforekomst af sortspætte, og det er som regel ikke de meget skrigende og trommende individer man skal på sporet af.

I store skove med flere par sortspætte skruer de dog op for reklameudgifterne. Også nye individer i yngleparrene bevirker øget reklame.

Man kan lære sig nogle meget enkle fourageringstegn, foretrukne skovtyper (redehabitat/fouragering) og lyde, der gør sortspætten til 'en letforståelig fugleart'. Det er en fordel at indlære sit kendskab gennem hele året, specielt i vintertiden, hvor skoven, særligt omkring de foretrukne redetræer, er mest gennemsigtig.

Sortspættens ædespor er tydelige i en mørk vinterskov, hvor de store spåner i lange perioder får lov til at ligge frit fremme i skovbunden. Foto: Per Ekberg.

Hovedaktiviteten bør ligge inden 15.-20. april, svarende til tiden inden fast rugning og løvspring. Efter denne periode kan man konstatere fast rugning (og dermed sikre ynglepar) som beskrevet herunder.

Sortspætter, der efter dette tidspunkt er meget støjende, er som regel ikke ynglepar (ikke udparrede), men vær som nævnt opmærksom på, at der kan være en joker.

Sortspætten kan være forbavsende nem at observere, og den vælger sig ofte også til at bo tæt ved skovveje med relativt mange forbigående. Der er dog nogle særligt kritiske tidspunkter med hensyn til forstyrrelse; dette gælder især perioden med valg af redetræ, under udmejsling af nyt redehul samt rugeskift på æg og små unger.

Det kan være tidspunkter, du som observatør selv har en viden om og bruger til din indsamling af mere viden, men hvor andre hændelser som for eksempel forårsskovarbejde kan være kritisk for sortspættene. Det gælder også skovning, efter at løvtræerne er blevet grønne, og ingen kan se rederne.

Du kan dog være heldig, at din viden kan bruges til at flytte sådanne hændelser til mindre kritiske tidspunkter eller steder. Mange skovejere vil være ret stolte over, at deres skov kan rumme en så flot fugl som sortspætten.

Langsigtet kan kendte hultræer med fordel afmærkes i samarbejde med skovvæsenet som 'pas-på-træer'.

Tålmodighed, økologi og puslespil

Arbejdet med at finde ynglepar af sortspætte lettes, hvis man har et langtidskendskab til lokaliteten og arten, hvad enten det er gennem flere år eller blot hele vinteren.

I hvert fald er det en stor fordel at være tidligt ude, da fast rugning oftest starter midt i april, og det er samtidig lige før skoven lukker til på grund af løvspring og gør alt overblik umuligt.

Man kan langt de fleste steder regne med at finde arten ynglende i gamle bøgetræer, der naturligvis skal have en vis tykkelse og i øvrigt være højstammede (hullerne placeres ofte helt oppe under de nederste grene). Andre redetræarter forekommer, også i områder hvor bøg er til stede i tilsyneladende egnede mængder.

Ud fra artens økologi i Mellemeuropa kan man regne med, at bøg er det optimale redetræsvalg. Bøgens forholdsvis glatte bark gør prædation fra mår ret usandsynlig, og hullerne er gode at genbruge (sortspætterne behøver derfor ikke lave det store udmejslingsarbejde hvert år). Endelig viser enhver vinterstorm, at bøg er noget af det mest stormfaste, vi har.

Når sortspætten også yngler i andre træarter og i områder nordpå uden bøg, skyldes det artens evne til at tilpasse sig de lokale muligheder.

I forhold til de mere specialiserede spættearter (for eksempel grønspætte og mellemflagspætte, som er specialiserede på føde eller rede i f.eks. dødt ved) tilhører sortspætte og stor flagspætte de såkaldte generalistarter.

Sortspættens yngleperiode optager dog kun en meget lille del af året, og der er kun et kuld. Det lønner sig derfor også at vide noget om tegn på sortspætte resten af året.

Sortspættehuller og fourageringstegn

Skovarealet må gerne være opdelt på en eller flere mindre nærtliggende skove. Redeområdet kan være placeret centralt eller i den ene ende af området, alt efter hvor de egnede træer findes.

Ikke sjældent koncentrerer hullerne i såkaldte hultræcentre. Man kan med fordel udsøge sådanne fra skovkort, idet de tit vil være placeret i bølgeafdelinger over en vis alder. Jo bedre jordbund (bonitet), jo højere alder skal træerne have, for at bøgerne er attraktive. Typisk skal de være over 90-110 år, men på dårlig bund eventuelt en noget lavere alder.

I store skove med plads til flere ynglepar skal man være opmærksom på, at selve redeområderne kan ligge ned til knap 1 km fra hinanden, når blot resten af skoven rummer tilstrækkelige fødeområder.

De fleste steder med en etableret bestand af sortspætte vil også rumme et antal sortspættehuller, der ikke aktuelt er i brug som redehul.

Sortspættehuller fra sidst i 1960'erne. Foto: Per Ekberg

Det lønner sig at indkredse, hvilke der kan være aktuelle, men man bør altid have de andre en mente. Som nævnt genbruges huller i bøg gerne, men der opstår ekstra huller ved, at sortspætten en gang imellem tager arbejdet med at lave et nyt hul alligevel.

Dette er til gavn for den øvrige hulrugende/-brugende fauna. Sortspætten kaldes ikke for ingenting skovens tømmermand. Et gammelt hul kan selvfølgelig også være blevet ubrugeligt på grund af regnindtrængen eller lignende.

Hvert par sortspætte har brug for mindst to huller gennem hele året. Det skyldes, at de altid overnatter i hvert sit hul. I selve yngletiden er hannens overnatningshul lig redehullet.

Der kan være flere andre arter, der yngler i hullerne (for eksempel huldue, bier og hvepse) eller bruger dem til overnatning (for eksempel de andre spættearter, eger og ugler op til natuglestørrelse).

Hulduer overtager gerne gamle sortspættehuller, og mange steder er bestanden af huldue gået frem i takt med sortspætten. Foto: Per Ekberg.

Vær også opmærksom på ynglende stær, spætmejs og allike. De er eksempler på arter, der kan stresser en sortspætte, selvom den er større end dem, men det er kun et problem en mindre del af året.

Ynglende bier vil i en normal dansk vinter oftest kunne overleve - med indsamlet forråd - vintertemperaturen i et sortspættehul, og dér har sortspætten så ikke en chance i foråret efter.

Man kan søge ædespor i resten af skoven: Hak i stubbe og grene med store spåner liggende spredt en meter omkring, afbarkede visne graner (typografbilleangrebne) og myretuehak (sidstnævnte kan forveksles med grønspætte).

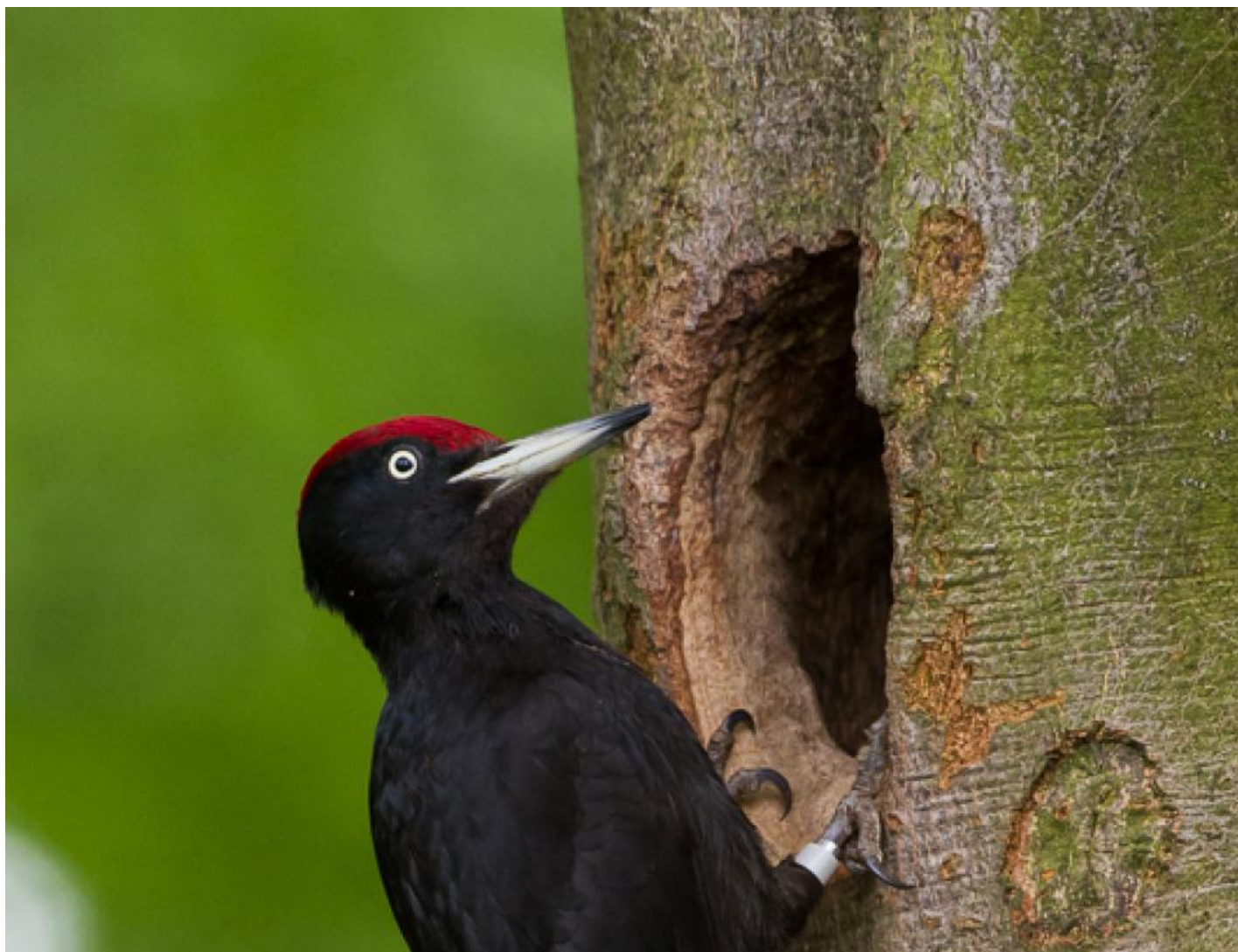
Et godt sted at søge ædespor er altså passende gamle granafdelinger, og gerne i vintertiden. Finder man ingen eller kun få ædespor, er chancen for ynglepar mindre.

Generelt kan man sige, at sortspætten trives bedst i blandskov: Bøgetræer til at yngle i, nåleskov og andet med høj forekomst af dødt ved til fouragering.

En sønderjysk case

Noget detektivagtigt kan din indkredsning af årets ynglepar starte en dag omkring februar, hvor du mindst venter det. Under alle omstændigheder flere måneder før de ”rigtige” beviser – måske – viser sig midt i april.

Måske er det det første strejf af forårsvejr, der trigger situationen, måske er det bare tid til at markere over for en ny, anden sortspætte eller andre ”fremmede” sortspætter, hvem der hører til i området.

Her ses en sortspættehan ved et redehul i Sønderjylland. Hos sortspætte kendes hannen på den helt røde isse. Foto: Anders Grøndahl Nielsen.

Her er en dugfrisk oplevelse fra Pamhule Skov ved Haderslev, den 10. februar 2014 kl. 16.15-17.10 med overskyet, dog lyst og klart, stille vejr - og cirka fire plusgrader:

Sortspætte var ankommet i sit overnatningshul før min ankomst til området. En huldue hørte kurre. Sortspætten flyver en runde ved min ankomst.

Da den tror, jeg er gået, kommer den tilbage. I mellemtiden har jeg oprettet en godt dækket obs-post med teleskopet 30-40 meter fra hultræet.

I denne tid starter den kl. 16.34 med at "kvi-kalde" – det, som man i DOFbasen kan kalde "sang". Dette overgår fra omkring kl. 16.40 i, at fuglen trommer nærmere overnatningshullet.

Trommelydene er autonom tromme og senere den mere lavmælte primitiv trommen. Jeg erkender fra starten af trommeriet, at der også bliver trommet en halv kilometer øst for stedet; dette er sikkert udløsende faktor for fuglen i Pamhule Skov.

Fra kl. 16.50 overgår han-sortspætten nær mig længe til den langsomme, taktfaste "demonstrativ banken". Jeg havde selv hørt noget, der mindede om sortspættens "flyvekald" kort forinden, men jeg havde forstået det som en variant af de mange lyde fra en kragefugle-samleplads tæt ved.

Den anden sortspætte ser og hører jeg ikke. Ved 17-tiden flyver en sortspætte FRA det område, jeg befinder mig i, væk fra hultræet. Ikke desto mindre hopper den tidligere nævnte han-sortspætte kl. 17.02 ind i hullet til overnatning.

Har den ikke fløjet et meget snert sving tilbage til hullet, må der have været to, uden at jeg havde opdaget det. Som mødet/relationen mellem de to er foregået, vil jeg mene, den anden var en hun.

Iagttagelsen af en han, der udviser disse signaler og overnatter i et godt sortspættehul viser, at det er dens territorie samt dens forslag til kommende redehul.

Relationen/mødet med den anden sortspætte, der åbenbart var en hun, viser, at parret endnu ikke er godt koordineret endnu. Hunnen er derimod blevet informeret om en kommende ynglemulighed med hensyn til partner og redested.

Det vil være et naturligt startsted for mine kommende detektivtricks, men intet er givet på forhånd. Pamhule Skov er cirka 400 hektar i et bakket, leret terræn.

De øvrige gode bøgetræer i skoven ligger i tre mindre områder, som til dels er helt henne i den anden ende af skoven (4 km væk). Området har i de senere år huset 1 eller 0 ynglepar. Man forstår, dette er en svær lokalitet at optælle.

Humlen ved sortspættehuller

Det kan være luskende svært at se, om et sortspættehul er brugbart - det vil sige har de rette dimensioner i indgangen og især indvendigt, hvor der som regel er mørkt - særligt ved gamle huller, hvor veddet farves mørkt i den første sommers lys.

Omvendt findes der en del sortspættehuller, der selv i god belysning ser ud til at have de rette indvendige dimensioner (man fornemmer, at hullet udvider sig og går ned i træet), men hvor kendskab eller en nærmere kontrol viser, at det ikke er tilfældet!

Det gælder derfor om at kombinere sin viden om hullernes udseende med det kendskab, man i øvrigt har opnået til hullernes brug og dimensioner.

Sortspættehul. At dette redehul anvendes som redehul afsløres af de lyse slidmærker under hullet. Det er hannen, der sidder i hullet. Foto: Hans Christensen.

Kun omkring halvdelen af årets sortspætterredhuller vil være nye. Disse er lette at kende på lyst ved og på spåner under træet. Desuden viser spættens tilstedeværelse ofte én på sporet.

Visuelle og hørbare signaler er ikke altid så påfaldende. Faktisk vil fuglene i denne fase være ret sky og gerne forsvinde diskret. Der kan være en almindelig lyd som siddekaldet i brug, måske kvi-kald og tromme også, men ofte på en måde, der ikke lige får én til at tænke på et muligt redested.

Efter indkredsning af et muligt sted, bør man i den første tid kun observere fra lang afstand. En pind op ad træet letter dig i at fokusere på træet fra afstand.

Hvor mange spåner skal der til?

Indgangshullet og især den indvendige del af hullet vil bevirke, at spætterne i udmejslingsperioden læsser cirka 8-9 kilo træspåner på 3-4 centimeter eller længere ud og spreder dem i vifteform foran hullet.

Hulhøjde og blæst vil bevirke, at spånerne ligger cirka lige så langt væk fra hullet, som hullet befinder sig over skovbunden. Om der er flere spåner næste gang, kan du teste ved hver gang at lave et par skrab i flisestørrelse i skovbunden foran træet.

Her ses det, hvordan sortspætten fylder næbbet med spåner og bærer dem op til redehullet. Foto: Per Ekberg.

Fuglens aktivitet i hullet vil være et endnu bedre tegn. Hvor langt ind og ned i hullet hakker den, kan den komme ind og vende, mejsler den kun indefra (dvs. nede i bunden)?

I det sidste tilfælde kan man på tæt afstand høre bankelyden i måske 20 minutter, før den arbejdende fugl tager pause og viser sig i hullet.

Pausen bruges dog til, at den smider godt 10 næbfulde spåner ud fra hullet, og ofte ventilerer den i denne periode med åbent næb. Sådanne 20-minutters arbejder kan gentages en del gange, før fuglen bliver træt.

Nogle gange i arbejdsdagens løb skiftes de to fugle om at mejsle, men i en del par yder hunnen reelt et ret lille arbejde i forhold til hannen.

Her ses en sortspættehan, som smider spåner ud af et redehul. Foto: Per Ekberg.

Et færdigt hul har en indgang på cirka 8x12 centimeter, som er lodret oval eller tilspidset opad ('gotisk spidsbuestil').

Indvendigt er hullet et cylinderformet kammer på cirka 16-18 centimeter i diameter og som regel mindst 25 centimeters dybde under selve hullet. Spætter bruger ikke redemateriale.

Yngel i gamle huller er endnu mere tricky. Også gamle huller kan være bearbejdet, både med ny kant, men også med mere uddybning.

Ofte er der i begyndelsen aktivitet i flere forskellige træer, ligesom der kan findes diverse påbegyndte nye huller ('minihaks'), der et senere år kan blive mejslet færdige.

Generelt bruger spætterne kun lidt samlet tid på sådanne småarbejder. Der er derfor ikke mange gode tegn, før fuglene gør sig klar til at ruge. I særdeleshed mangler der ofte visuelle og hørbare signaler.

Nåletræer som ædelgran og fyr anvendes visse steder i landet til rede, især hvis de er højstammede. De indebærer ingen problemer for spætterne i den første tid, og hullerne ser tilsvarende ud for os.

Senere på sommeren kommer der så meget harpiksflåd fra hullet, at det kan ses under hullet. Forhåbentlig sker dette først efter ungetiden. Dette klister gør genbrug af hullet mindre attraktivt.

Ved alle træer i vækst skal man regne med, at hullerne vokser til i kanten, når sortspætterne ikke vedligeholder dem til deres egen størrelse.

Arbejdet med at finde redehullet bør ligge inden midt i april.

Rugning og indøvelse

Midt i april er erfaringsmæssigt den tid, hvor første æg lægges (i 2/3 del af alle kuld måske indenfor 10-14 dage). Det kan også ske fra sidst i marts og frem til midt i maj; altså generelt indenfor kun 1½ måned. Der lægges et æg dagligt til kullet i løbet af 4-5 dage er fuldt.

Dette skal sortspætterne imidlertid indøve. Det er den såkaldte prærugning, hvor den 'rugende' fugl på skift med magen sidder hele døgnet i hullet. Måske har den de første æg, men den ruger ikke.

Det er en periode, hvor magerne indøver selve rugeskiftet ned til mindste detalje. De holder check på roen i området, og derfor kigger de let ud af hullet ved forskellig grad af forstyrrelse. Det er oftest en tid helt uden hørbare signaler, men det - blandt os fuglekiggere - mindre kendte allikekald bruges dog ved rugeskift.

Hannen 'ruger' allerede i denne fase hele natten. Første rugeskift sker typisk 2-3 timer efter solopgang (hunnen spiser, før hun afløser hannen), og dagens sidste rugeskift kan være 2-3 timer før solnedgang. Der er altså nogle timer først og sidst på dagen, der ikke giver information til dig som optæller.

En sortspættehan kigger ud. Foto: Per Ekberg.

Hvis sortspætten kigger ud af hullet (ved din ankomst eller efter højst 10-20 minutter) ved man, at den ikke ruger fast. Den bliver gradvis mere hulfast, og der går længere og længere tid, før den kigger ud ved forstyrrelse.

Man kan i øvrigt forberede en obspost med for eksempel teleskop på sin retræte. Er spætten uheldigvis fløjet, hvilket dog ikke er kritisk, bør man så holde meget stor afstand eller helt forlade stedet. Aktiviteten kan tage spætteerne 1-2 uger og bør observeres i første halvdel af april.

Fast rugning

Den ultimative test af dette (=YNGLEPAR) er, at den rugende fugl ikke kigger ud fra hullet inden for ca. 20 minutter. Den lader sig ikke mere forstyrre. Og det optimale tidspunkt til testen vil i de fleste tilfælde altså være midt i april.

Problemet som ynglebevis er dog, at man derfor reelt heller ikke ved, om den rugende fugl er i det hul, man tror er reden! Jeg kan selv misse enkelte ynglepar hvert år på denne vis. Disse par må derfor nedgraderes til revirpar (par med rede, der ikke er ynglebevis for) eller et lavere kriterium.

Man opdager sin fejl vedrørende reden ved, at der i løbet af rugetiden + et par dage (i alt 2-3 uger) ikke sker mere, eller at man i mellemtiden opdager, parret er flyttet til et andet hul. Hvis det – som det sagtens kan være – er langt derfra, kan der sagtens opstå berettiget tvivl om, hvorvidt det er det samme par. Dette gælder især, hvis skovområdet er noget over 400 ha og af god kvalitet.

Man må benytte sin viden om dato-hændelser og gerne individuelt kendskab til ynglefuglene (f.eks. i områder med farveringmærkede sortspætter).

Fra klækning til udflyvning

Bedste tegn i forhold til tiden med rugning på æg er, at rugeskiftet ved fodring af de helt små unger bliver væsentlig langsommere. Derudover ses selve fodringen først tydeligt, når ungerne bliver større. Desværre bliver sortspætterne endnu mere stille i ungetiden, end de var i rugeperioden.

I ruge- og ungetiden hører man stort set ikke sortspætten nær redehullet. Meget tæt på hører man evt. allikekald og en demonstrativ banken fra den rugende fugl til svar. I ægrugningstiden (12 dage) tager et rugeskift typisk kun 10 sekunder fra det øjeblik, den afløsende fugl er ankommet til hulkanten.

I ungetiden går rugeskiftet i starten markant langsommere. Det skyldes formodentlig, at spætterne skal undgå at jkke på de helt små unger eller æg under klækning, og rugeskiftet tager mindst ½ minut, ofte flere minutter.

Fra æggene er klækket, går der cirka 28 dage, til der er flyvefærdige unger. De bliver varmet konstant de første 8-10 dage, og der er stadig ret lang tid mellem rugeskift (ofte over en time). Første fodring, der udføres af hunnen, sker ofte kort tid efter solopgang. Sidste fodring, der foretages af hannen, sker ofte tæt på solnedgang.

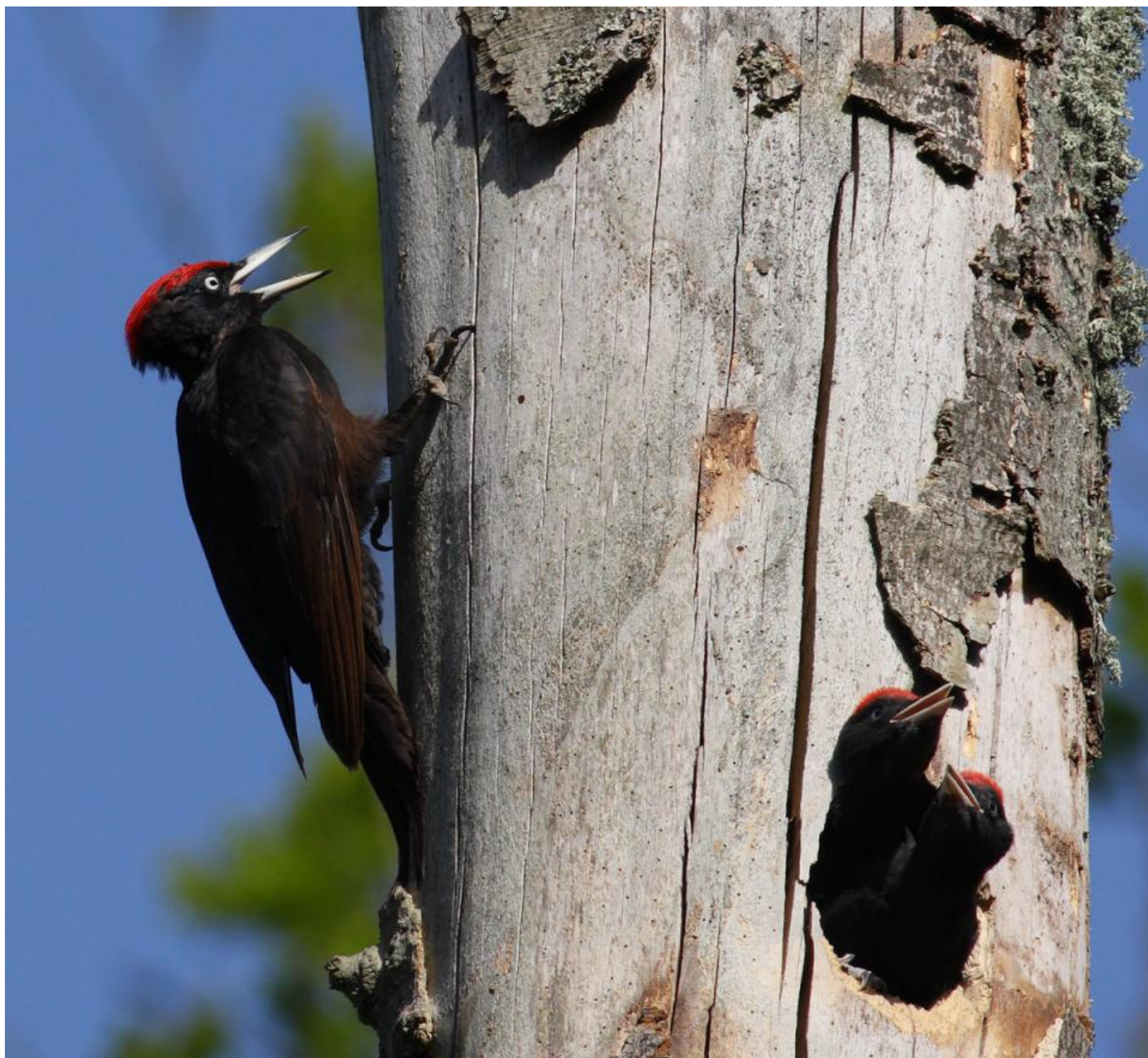
Når ungerne efterhånden selv kan holde varmen, er der fodring betydeligt oftere end de omtalte rugeskift. Herunder kan du se en video, som Boris Schønfeldt har optaget i 2014.

Sortspætte fodrer unger

Typisk fodrer hver af forældrene cirka en gang i timen, men der er store individuelle forskelle - og variation hen over dagen og ungeperioden.

Ungerne kan så småt ses ved fodring, når de er omkring 15 dage gamle og kan klatre de 25-30 centimeter op til redehullet. De kønsbestemmes som de voksne, men bemærk de mørke øjne, som først skifter farve hen på sommeren.

Her ses et redehul i et gammelt, udgået træ. Foto: Per Ekberg.

Ungerne har en ganske svag, skrattende tiggelyd ved fodring, men er resten af tiden helt stille (markant forskel fra mindre spættearter).

Mod slutningen af ungeperioden (28 dage) lærer de at mestre enkelte voksenstemmer, men er stadig meget stille en stor del af tiden. Du kan som observatør have nogle sjove oplevelser her, hvor de store unger tilbringer større eller længere tid med at spejde efter næste fodringstid.

De voksne holder gradvis større afstand end den 'uskyhed', man længe har været vidne til.

Efter udflyvning ser man kun sjældent sortspætteunger, og de vender ikke tilbage til reden. Forældrene ved, hvor de sidder, ofte godt skjult på stammen af hvert sit træ, og der er kun lidt kommunikation i forbindelse med fodring.

Ungernes dagopholdssted kan sagtens være langt fra reden - for eksempel i nabo-kvadratet! Familien opløses efter få uger.

Dato:
04. 04. 2014

Skrevet af:
Hans Christensen

Fotos af:
John Larsen
Anders Grøndahl Nielsen
Per Ekberg
Hans Christensen

Emner:
DANSKE YNGLEFUGLE

Tags:
ATLAS III, DANSKE YNGLEFUGLE, DE 18 ARTER, SORTSPÆTTE, SPÆTTER

Kilder

Atlas III - artsvejledning for sortspætte

Læs mere om sortspætte

Registrering af ynglende sortspætte i Rold Skov